

Jānis Stradiņš

25. Baltijas zinātņu vēstures konference

Baltijas zinātņu vēstures (agrāk – dabaszinātņu, medicīnas un tehnikas vēstures) konferences tiek rīkotas kopš 1958. gada (pirmā notika Rīgā). 2012. gada 4.–6. oktobrī Viļņā notika tradicionālā, 25. Baltijas zinātņu vēstures konference, ko rīkoja Baltijas valstu Zinātņu vēstures un filozofijas asociācija (BZVFA), Lietuvas Zinātņu akadēmija (ZA), Lietuvas ZA Vrubļevska (*Wroblewski*) bibliotēka un Lietuvas Pedagoģijas universitāte. Tas bija plašs zinātnes vēsturnieku, filozofu un muzeju darbinieku saiets, kurā piedalījās apmēram 200 cilvēki no 12 valstīm (Lietuvas, Latvijas, Igaunijas, Somijas, Lielbritānijas, ASV, Portugāles, Ukrainas, Krievijas, Baltkrievijas, Polijas un Kanādas). Konference šoreiz tika finansēta un rīkota kā “Lietuvas muzeju gada” pasākums. Proti, 1812. gadā, neilgi pirms Napoleona iebrukuma Lietuvā, Šilales novadā sena ozolkoka dobumā tika atklāts pirmais sabiedriskais muzejs Lietuvā “Baublys”. Šo momentu Lietuvas sabiedrība ar ES atbalstu atzīmēja kā Lietuvas muzeju divsimtgadi.

Kā pieminēts tēžu grāmatiņas “*Historiae Scientiarum Baltica – 2012*” ievadā, konference tika pieskaņota arī Rīgas Politehnikuma (tagad – Rīgas Tehniskās universitātes) dibināšanas (1862) 150 gadu atcerei un Lietuvas (Kauņas) universitātes dibināšanas (1922) 90 gadu atcerei. Šie momenti atspoguļojās konferences referātu tematikā un arī apstākļi, ka par galveno no septiņām sekcijām izvērtās “Muzeju un memoriālu” problēmu sekcija.

Konferences plenārsēdī Lietuvas Zinātņu akadēmijas sēžu zālē atklāja Lietuvas Zinātņu akadēmijas prezidents Voldemārs Razums, akcentējot Baltijas valstu zinātņu vēstures vienotību un nule piešķirto Baltijas

asamblejas šāgada balvu nozīmību vienotības saglabāšanā. Uzrunas teica arī Rīcības komitejas priekšsēdētāji, Baltijas zinātņu vēstures un filozofijas asociācijas prezidents Jozs Aļģimants Krikštopaitis un Vrubļevska bibliotēkas direktors Sigis Narbutis.

Pirmo plenārlekciju Jānis Stradiņš (Rīga) veltīja augstākās izglītības sākumiem Latvijā un nacionālas universitātes dibināšanai. Atzīmējot Rīgas Politehnikuma (RP) dibināšanas 150 gadus, pamatvilcienos tika izklāstīta RP dibināšanas vēsture un raksturoti attīstības pamatmeti līdz 1918. gadam, minēti nozīmīgākie šīs augstskolas profesori un absolventi, izcelta šīs Krievijas impērijā pirmās politehniskās augstskolas loma vēlākās Polijas, Lietuvas, Igaunijas, Krievijas, bet galvenokārt jau Latvijas tehniskās inteliģences tapšanā. Taču “vecais” RP (1896. gadā to pārveidoja par Rīgas Politehnisko institūtu (RPI)) nebija ne pilna profila, ne nacionāla augstskola. Tādēļ referātā tika ieskicētas arī nacionālās latviešu augstākās skolas veidošanas pirmās ieceres – kopš Aleksandra skolas kā pirmās latviešu koleģijas ieceres 1869. gadā, 1917. gada pēcrevolūcijas norises, līdz pat Latvijas Augstskolas dibināšanai 1919. gadā. Referents minēja šīs augstskolas tiešo ietekmi arī uz inženierzinātnieku gatavošanu Lietuvā. Vēl referātā tika iztirzātas arī Latvijas universitāšu internacionalizācijas mūsdienu ieceres, svešvalodu un latviešu valodas lietošanas alternatīvas augstākās izglītības procesā (piemēram, 2012. gadā Rīgas Stradiņa universitātē ap 13% studējošo ir ārzemnieki). Latviešu augstskolas veidošanās procesi salīdzināti ar līdzīgiem procesiem Somijā, Čehijā, Horvātijā un Baltijas valstīs.

BZVFA prezidents J. A. Krikštopaitis (Viļņa) savā lekcijā apcerēja vēsturisko un kultūras pieredzi kā Baltijas valstu intelektuālo bagātību, salīdzināja Viļņas universitātes tapšanu 1579. gadā un nacionālās Kauņas universitātes dzimšanu 1922. gadā, iezīmēja ceļus, kā nacionālo vērtību akumulācija spēj izturēt Eiropas integrācijas radītos viļņus. Viņš traktēja seno Viļņas jezuītu universitāti kā kopēju Lietuvas un Polijas akadēmisku projektu, kas īstenots latīņu valodā pēc Eiropas slavenāko universitāšu parauga.

Tallinas Tehnoloģiskā institūta profesors Pēters Mīrseps analizēja 1802. gadā izveidotās Tērbatas (Tartu) universitātes pirmā rektora Georga Frīdriha Parrota idejas no mūsdienu “jaunās apgaismības” koncepciju viedokļa, pieskaroties arī Īzaka Ņūtona ideju recepcijai 17. gs. Tērbatas universitātē.

Roberts Buds (Londona), slavenā Londonas “Science Museum” vadošais pētnieks un pazīstamās grāmatas “The Uses of Life. History of Biotechnology” autors, analizēja muzejus kā zinātnes vēstures avotus, īpaši aplūkojot antibiotisko vielu atklāšanas problēmu un liecības par to.

Lietuvas Pedagoģiskās universitātes rektors akadēmiķis Aļģirds Gaižutis (Viļņa) vispusīgi analizēja muzeju audzinošo nozīmi sabiedrības ētikas veidošanā, vairāk gan skarot mākslas (ne zinātnes) muzeju pieredzi pasaulē.

Visplašāk apmeklētā konferences laikā bija “Muzeju un memoriālu” sekcija, kura darbojās Lietuvas Nacionālā muzeja telpās (dalībniekiem bija iespēja aplūkot iespaidīgas arheoloģiskās kolekcijas un jaunieguvumus). To vadīja Viļņas universitātes vēstures muzeja direktors un šī muzeja jauno ekspozīciju iekārtotājs Ramūns Kondrats, kurš ilgus gadus bijis Smitsona institūta (*Smitsonian Institute*, Vašingtona, ASV) kolekciju pārraugis un arī “videovēstures” veidotājs, atgriezies Lietuvā kā prezidenta Valda Adamkus padomnieks un ļoti moderni pārveidojis Viļņas universitātes muzeju. Viņš arī sekcijā nolasīja ievadlekciju par biotehnoloģijas vēstures atveidošanu muzejos.

Ļoti saturīgi bija arī Rīgas medicīnas vēsturnieku referāti – Sergejs Savenko un profesors Arnis Viksna runāja par Latvijas Universitātes medicīniska rakstura muzejiem kopš 1920. gada sākuma, Jānis Zvejnieks un līdzautori – par Farmācijas muzeju Rīgā, bet īpaši vērienīgs bija Paula Stradiņa Medicīnas vēstures muzeja zinātniskā direktora profesora Jura Salaka skatījums uz šī Rīgas muzeja lomu Austrumeiropas un Rietumeiropas muzeju sadarbības veicināšanā šodien.

Lina Bagdoniene un līdzautori (Kauņa) runāja par Lietuvas medicīnas un farmācijas muzejos rodamajiem vēstures avotiem, bet Zenonas Šimaitienes un līdzautoru (Kauņa) ziņojums bija veltīts īpaši pirmskara lietuvišu firmas “Ger Ma Po” zāļu kolekcijai šajā muzejā. Irma Kuseliauskaite savukārt runāja par medicīnas muzejiem Viļņas universitātē (1842–1989), bet Liberts Klimka un Jons Naviks – par saules pulksteņu tradīciju turpināšanos mūsdienu Lietuvā. Lea Lepika (Tartu) pamatoja muzeju nepieciešamību universitātēs, bet Nadežda Slepko (Sanktpēterburga) saistoši stāstīja par 18. gadsimta eksponātu saglabāšanu slavenajā Pēterburgas Zooloģijas muzejā. Jaunā pētniece Ieva Lībiete (Rīga) risināja jautājumu par psihiatrijas vēstures objektu saglabāšanu un izstādīšanu muzejos.

“Medicīnas vēstures” sekcijā Vitauts Triponis un Dalija Triponiene (Viļņa) referēja par modernās asinsvadu ķirurģijas attīstību Lietuvā pēdējā pusgadsimtā, Vladimirs Kuzņecovs (Rīga) – par diagnozēm Rīgas Citadeles vājpīrāgo patversmē 1787.–1790. gadā, Biruta Railiene un līdzautori (Viļņa) – par vakcinācijas vēsturi Lietuvā, bet Karina Reina (Tartu) – par medicīnas studijām Tartu ģimnāzijā un universitātē (1630.–1656. gadā). Jurijs Vasiļjevs (Sumi, Ukraina) stāstīja par Viļņas medicīnas biedrības goda locekli Osipu Močutkovski, bet profesora Konstantīna Vasiļjeva (Odesa) referāts bija veltīts farmakologam Vasilijam Voronkovam, Tartu universitātes absolventam.

Sekcijā “Neatzīti vai nepazīstami pētnieki” Romualds Šviedris (Ņujorka) runāja par Kolumbijas Andu un džungļu pētniekiem Jozefu Varševiču un Hosē Trianu. Pjotrs Kēlers (Krakova) – par tā paša J. Varševiča Krakovā aizvadītajiem gadiem. Laima Petrauskiene (Viļņa) atgādināja par Pranciška Baltrusa Šivicka darbību Filipīnu universitātē 1922.–1928. gadā, bet Tatjana Feklova (Sanktpēterburga) – par Vozņesenska ekspedīcijām krievu Amerikā (Aļaskā un Kalifornijā) 19. gadsimtā.

Dabaszinātņu, tehnoloģiju un matemātikas vēstures sekcijā ar priekšlasījumu par Baltijas vācu zinātnieku nopelniem evolūcijas teorijas veidošanā Krievijā 1860.–1970. gadā uzstājās Eriks M. Džonsons no Vankūveras (Kanāda). Par pazīstamā krievu augsnes pētnieka Pāvela Kostičova “veterināro” studiju ceļojumiem referēja Anastasija Fedotova no Sanktpēterburgas. Aurika Ričkene (Viļņa) referātu veltīja lisenkovisma izpausmēm Lietuvas botānikā, Tomass Pungs (Tartu) – Jurjevas (Tartu) seismoloģijas stacijai un Aleksandra Orlova darbībai tajā (1896–1912).

“Institūciju vēstures” sekcijā uzstājās Sami Pīlstrēms (Helsinki) par akadēmisko izcilību un starpdisciplinārām studijām, Tapio Markanens (Helsinki) – par astronomisko observatoriju tīklu ap Baltijas jūru 19. gs. sākumā, Liberts Klimka (Viļņa) – par skolotāju sagatavošanas sākumiem Lietuvā, Dmitrijs Žuravskis (Sanktpēterburga) – par medicīnas apmācības vēsturi Sanktpēterburgas universitātē. Jāņa Kaminska un Jāņa Klētnieka (Rīga) referāts bija veltīts astronomijas un ģeodēzijas attīstībai Rīgā, saistot šo nozaru attīstību ar Rīgas Tehniskās universitātes 150 gadu jubileju.

“Izglītības un pedagoģijas vēstures” sekcijā varēja noklausīties Pētera Holmberga (Helsinki) lekciju “Vērojot un vērtējot pasauli – no bērna līdz zinātniekam”, Stefena Veldona (Oklahoma, ASV) un Birutas Railienes

(Viļņa) referātu par pasaules zinātņu vēsturi *online* režīmā, mācību līdzekļu sagatavošanu par šo nozari pasaules tīmeklī. Aļģirds Kanauka (Losandželosa, ASV) nolasīja lekciju par politiku izglītošanas nepieciešamību 21. gadsimtā, bet Maija Pozemkovska (Rīga) – par pedagoģisko programmu lietojamību. Aktuāls bija Rīgas Tehniskās universitātes vēstures muzeja direktores Alīdas Zigmundes (Rīga) referāts par Rīgas Politehnikuma (no 1896. gada Rīgas Politehniskā institūta) lomu skolotāju sagatavošanā no 1862. līdz 1919. gadam, priekšlasījumā bija ar konkrētiem piemēriem rādīts, ka prāvs skaits šīs augstskolas beidzēju kļuva par skolotājiem vidusskolās, komercskolās un augstskolās gan Krievijā, gan Polijā, Šveicē, Vācijā un Baltijas valstīs. Vairāki RPI absolventi ir kļuvuši par Latvijas, Lietuvas un Polijas izglītības ministriem. Šajā un citos konferencē nolasītajos referātos tika uzsvērts, ka “vecais” RPI gatavoja ne tikai inženierus, mehāniķus, ķīmiķus, bet arī tautsaimniekus, agronomus, pedagogus, pat tiesību zinātniekus, un augstskolas profils bija plašāks, nekā parasti tiek uzskatīts.

Darbīga bija arī “Zinātnes filozofijas un socioloģijas” sekcija, kas profesora P. Mīrsepa vadībā strādāja Vrublevska bibliotēkā. Tur notika arī BZVFA Ģenerālās asamblejas sesija, kurā tās prezidents J. A. Kriksštopaitis atskaitījās par pēdējos divos gados paveikto, bet P. Mīrseps – par Baltijas zinātnieku saišu iedibināšanu ar Ziemeļvalstu zinātnes un tehnoloģijas vēsturniekiem. Diskusijas laikā izskanēja piedāvājums nākamo Baltijas zinātņu vēstures konferenci rīkot kādā no Somijas pilsētām. Somijas pārstāvji ierosinājumu akceptēja. 26. Baltijas zinātņu vēstures konferenci paredzēja rīkot 2014. gadā Helsinkos, bet nākamo konferenci – 2015. gadā Rīgā un Jelgavā sakarā ar Kurzemes Literatūras un mākslas biedrības (Baltijā pirmās Zinātņu akadēmijas) dibināšanas 200 gadu atceri. No Latvijas Ģenerālajā asamblejā piedalījās J. Klētnieks, J. Salaks, J. Stradiņš un A. Zigmunde.

Konferences pēdējā diena tika veltīta muzeju apskatei. Ievērojamākais no tiem bija atjauninātais Lietuvas Etnokosmoloģijas muzejs Moletos, 70 km no Viļņas, līdzās Moletu observatorijai. Tas dibināts 1990. gadā Kapeiļu kalnā, bet ideja par muzeja izveidi tika lolota ap 20 gadu, un tās virzītājs bija latviešu izcelsmes lietuvietis, entuziasts Gunārs Kakars. Par Eiropas Savienības līdzekļiem muzejs nule kardināli modernizēts. Etnokosmoloģija tiek definēta par zinātnes nozari, kas pētī tautas garīgo un

etnisko saikni ar Visumu. Muzeja daudzpusīgā ekspozīcija atklāj saiknes ar Kosmosu, kas izpaužas mitoloģijā, folklorā, tautas mākslas simbolos, ornamentos; tur var iepazīties ar baltu tautu laika un telpas mērīšanas sistēmām, veciem kalendāriem, svētku rituāliem, kā arī izglītoties filozofijas, reliģijas un kultūras jomās.

Katrā ziņā 1958. gadā Rīgā aizsāktā Baltijas dabaszinātņu un medicīnas vēstures konferenču tradīcija sekmīgi turpinās, un šoreiz tā lielā mērā bija veltīta zinātnes un medicīnas muzejiem (tika atgādināts, ka pašu pirmo konferenci savulaik sarīkoja Rīgā Medicīnas vēstures muzejs sadarbībā ar Latvijas PSR Zinātņu akadēmiju profesora Paula Stradiņa vadībā). Iepriecina, ka dalībnieku skaitā bija relatīvi daudz jaunās paaudzes cilvēku, kas tradīciju dara ilgtspējīgu.

Jānis Stradiņš, *Dr. habil. chem., Dr. hist. h. c.*, akadēmiķis
Latvijas Zinātņu akadēmija
stradins@lza.lv